

Svatá Ludmila a její doba

© Copyright Pavel Jansa - Hrobník®

SLOVO NA ÚVOD

Nebudu zde sáhodlouze rozebírat, proč svatá Ludmila nemohla být Keltkou. Jestliže se dnes někdo cítí být Keltem nebo potomkem Keltů, pak je to záležitost jeho prožívání přítomnosti. Argumenty o kontinuitě osídlení dokazované pomístními jmény opravdu keltského původu nemají šanci obstát ve světle pramenů archeologických, etnografických a dalších.¹ (Vyjde - li mi čas, budu věnovat problematice Keltů s samostatné stati.) Nebudu se zabývat ani přímo svatou Ludmilou, protože to prostě není možné. Pokusím se jen nastínit její obraz, jak ho zachovaly legendy a kroniky².

PRVNÍ SLOVANÉ A POČÁTKY ČESKÝCH DĚJIN

Prohlédněme si nejprve prostředí, kde se bude příběh svaté Ludmily odehrávat, podívejme se na Čechy v letech 806 - 935. Slované - lid s keramikou pražského typu už dávno osídlili Českou kotlinu. Jedná se převážně o zemědělce pěstující nenáročné plodiny, žijící v částečně zahloubených obydlích zhruba čtvercového tvaru. Sídlní komory jen výjimečně najdeme ve výšce větší než 500 m nad mořem. Těmto zemědělcům vládnou bohatí dobře vyzbrojení bojovníci, kteří se mezi sebou znají a jednotně jako Češi jednají se západními sousedy. Tito bojovníci žijí na hradištích, kde shromažďují přebytky úrody, a budují hradiště útočištná pro případ ohrožení venkova³. (Existenci této elity je třeba klást už před rok 806.) Na východ od jejich území povstává mocná Velká Morava⁴. Stát, který jim bude sloužit jako vzor, mocný soused a partner v jednání se západem (dále „říší“ bez ohledu na to zda karolinskou nebo pozdější východofranckou, ottonskou atd.). Stát, od jehož arcibiskupa přijme jejich první historicky známý kníže Bořivoj křest a zapíše se tak navždy do dějin budoucího národa.

Právě zapsání se do dějin je značně problematické. V realitě 10. století, kdy většina pramenů⁵ vznikla, byla tvorba podřízena jistým pravidlům. Příběh umučení svaté Ludmily se stal základem pro okruh tzv. ludmilských legend, z nichž nejstarší Fuit in provincia Bohemorum⁶ vznikla těsně před založením kláštera sv. Jiří (kolem roku 975) na Pražském hradě. Sv. Ludmila byla „oficiální“ světicí kláštera, dodnes tam je k vidění její hrob, ovšem k translaci došlo až za sv. knížete Václava. Legendy jsou velice specifickým historickým pramenem, který vyžaduje speciální přístup⁷. Nebudeme si zde rozebírat ani metodiku, ani postup práce v takovém případě, stručně se budeme zabývat pouze výsledky.

POČÁTKY STÁTNÍ ORGANIZACE

Tehdejší „přemyslovské“ državy se omezovaly pouze na pražskou kotlinu, zbytek země české byl vnitřně strukturován, to ale nic nemění na tom, že obyvatelé České kotliny vystupovali navenek jednotně. Centrem Srbů bylo právě hradiště Pšovany, kde se s největší pravděpodobností narodila tamějšímu knížeti Slaviborovi dcera Ludmila. Stalo se tak mezi léty 855 - 860. Zde není nutné pochybovat, z legend známe datum Ludmiliny vraždy (15. září 921) a z paleoantropologických výzkumů jejich ostatků usuzujeme na stáří okolo 60 let v době smrti⁸. Toto jsou údaje se kterými těžko pohneme, pokusme se ale nyní alespoň z části vyplnit těch 60 let. Pro Čechy byla druhá polovina 9. století značně neklidná. Český stát byl politicky orientovaný na Bavorsko a říše ho považovala za závislé regnum. Roku 872 se šest českých knížat střetlo s franckými vojsky, jedním z nich byl Bořivoj a kupodivu nebyl z nejmocnějších. Brzy však jeho moc vzrostla natolik, že si mohl dovolit odvrátit se ode všech a přijmout křest. Údaje pramenů o tomto Bořivojově politicky nesmírně významném kroku se značně rozcházejí a co je nejhorší, velice těžko z nich lze vykombinovat, kdy přesně k tomu došlo. Dvě fakta: křest Bořivoj přijal od Metoděje (tedy jistojistě před 6. dubnem 885, kdy Metoděj zemřel), a křest byl vyjádřením podřízenosti vůči Velké Moravě (Svatopluk byl Bořivojovi kmotrem, což bylo příbuzenství těsnější a trvalejší než příbuzenství pokrevní). Aby mohly být svébytné Čechy podřízeny Velké Moravě, musel je Svatopluk nejprve dobýt. Stalo se tak mezi léty 882 a 884. Nejpravděpodobněji byly Čechy dobyty na jaře 883, hned nato byl Bořivoj pokřtěn a stal se tak zcela nepochybně hlavou Českého státu. Ovšem už za několik měsíců následovala vzpoura jednotlivých knížat, která křest nepřijala (legendy tvrdí opak). Jaké místo v tomto příběhu zaujímá svatá Ludmila? Je jisté že už v době křtu byla Bořivojovou manželkou, okruh legend odvozených z legendy Fuit dokonce tvrdí, že přijala křest současně s ním. Bylo by to logické, ale další doklady chybí. Bořivoj byl ostatně nejprve pokřtěn a teprve potom poučen o víře, jeho přijetí křtu tedy znamenalo daleko spíše krok státotvorný, než výraz individuální zbožnosti. Jaké místo v tom mělo vyznání svaté Ludmily? Jisté je, že se narodila do prostředí „pohanského“.

STARÉ POŘÁDKY A KŘESŤANSTVÍ

Pohanství je označení značně zavádějící, slova pohan lze používat jen z pozice křesťana. Křesťanství jako jediný světonázor popírá ostatní (pohybujeme se v 9. a 10. stol.) a nepřipouští jejich rozdíly. Nebudeme zde zabíhat do těchto úvah, spokojme se s tím, že „pohanství“ znamenalo staré pořádky a křesťanství pořádky nové, mimo jiné třeba státní organizace, vzdělání atd. Jak mohly vypadat staré pořádky? Zde narážíme na absolutní nedostatek pramenů. Kult lze rekonstruovat především z bájí a mýtů, které tradoval, jenže od západních Slovanů se nám žádné nedochovaly⁹. Máme jen skoupé záznamy zvenčí od interesovaných křesťanských kněží a misionářů a dále nálezy archeologické. To je zoufale málo. O vyznání starých Slovanů budeme mít navždy jen útržkovité informace a pravděpodobně nikdy nebudeme moci nahlédnout starý řád. Opatrnou úvahu ale rozvinout lze. Drtivá většina obyvatel se živila zemědělstvím. Život v těsném kontaktu s přírodou a často v zápase s ní vedl k poznání jejího řádu, k poznání přírodních cyklů a řádů. Tento všesvětový řád (ve staroslověněštině *mir*, slovo dalo základ pozdějšímu „mír“) byl sakralizován, byl předmětem uctívání. Sakrální povahu měl i každý lidský úkon na tomto řádu. Tato tendence se projevovala například posvátnou orbou atd. Z tohoto pohledu tzv. archaické totality se vše vracelo zpět do výchozího bodu. Čas byl vnímán hlavně cyklicky. Do tohoto stavu věcí přichází křesťanství s učením o lineárním čase směřujícím od stvoření světa do příchodu božího soudu. Pochopitelně s sebou také přináší další specifika - monoteismus, abstraktní víru, a jiný řád, jiné svátky, jiný cyklus roku. Státní elita rychle pochopila, že přijetí křtu ji zaručí rovnocenné partnerství s ostatními již křesťanskými státy. Bořivoj byl jen prvním z nich, ostatní knížata přijala křest až za Boleslava I.

PŘÍBĚH SVATÉ LUDMILY

Většina z let Ludmilina života nám zůstane pravděpodobně skryta. Nejspíš se nikdy nedovíme jak přesně vypadal její život než přijala křest. Dokonce nám činí i potíže určit, kdy se stala křesťankou. Jisté je jen, že buď současně s Bořivojem, nebo nedlouho poté. Její konkrétní skutky lze rekonstruovat až v pozdní fázi jejího života, po smrti Když Bořivoj potlačil vzpouru ostatních knížat a postavil na starém sněmovním a nastolovacím místě křesťanský kostel, položil tak základy novému státu. Ten vybudoval až jeho syn Spytihněv dle vzoru Velké Moravy. V tuto chvíli stály Čechy na úsvitě dějin. Po smrti knížete Vratislava nastala nejistá chvíle. Jeho dva synové (vnuci. sv. Ludmily) Byli stále nedospělí, staršímu Václavovi mohlo být zhruba 13 let, Boleslavovi o 5 až 6 let méně. Jedná se sice o odhady, ale jisté je, že ani starší ze synů nebyl dost starý aby se ujal vlády. Situaci musel nutně a bezodkladně řešit sněm. Ten rozhodl celkem jasně a pragmaticky. Starší z obou kněžiců bude ihned zvolen (!) knížetem a posléze nastolen, než však doroste do věku odpovídajícího převzetí samostatné vlády, bude vládnout jeho matka Drahomíra. To však nebylo jediné rozhodnutí. Václav a Boleslav měli být svěřeni do výchovy právě Ludmile. Václav už byl z Vratislavova rozhodnutí pod dohledem Ludmily vzděláván v žaltáři. Toto učení bylo vlastně pouze přípravkou pro budoucí učení se psaní a čtení. Dělo se tak nejspíše na Budči, nejpravděpodobnějším místem Ludmilina pobytu. Drahomíra, energická kněžna zhruba 30 let stará měla o výchově synů své představy, ale musela respektovat rozhodnutí sněmu a svého manžela. Začala si brzy na sněmu stěžovat, ale nepřineslo to žádný větší ohlas. Daleko více knížat se za ní postavilo až poté, co se Ludmila v Praze oficiálně ujala výchovy vnuků a nechala Václava vzdělávat v liturgii. Vzvedmula se silná opozice proti Ludmile, která ji obviňovala z pokusu vládnout prostřednictvím Václava. Nejspíše by zůstalo jen u těchto sporů, kdyby.. Vražda svaté Ludmily je daleko více vraždou politickou, než vraždou řešící osobní spor ať už o výchovu vnuků, jak se může zdát, nebo spor „pohanství“ a křesťanství, jak vyvstává z legend. Začátkem roku 921 dobyl saský vévoda Jindřich centrum Bavorska - Řezno - a tamní král Arnulf se mu poddal. Nechme nyní stranou detaily dohod, které mezi sebou tyto dva významní panovníci uzavřely a podívejme se, co to znamenalo pro Čechy. Od roku 895 bylo Bavorsko jejich hlavní oporou a naopak Sasko bylo největším nepřítelem. Drahomíra z rodu Havolanů měla své nedobré zkušenosti se Sasy a Ludmila z rodu Srbů měla zkušenosti ještě horší (Srbové byli během saské expanze prakticky zlikvidováni). Ludmila setrvávající v kontaktu s Bavorským episkopátem byla vystaven určitě „lobby“. Archipresbyter Pavel, exponent moci řezenské diecéze z Čechách apeloval na Ludmilu, aby se Čechy podřídily novému sasko-bavorskému spojení. Drahomíra a její lidé se rozhodli toto řešení nepřijmout a Ludmila musela opustit Prahu a odebrat se na Tetín. Spor tím nebyl nijak ukončen, celá řada Ludmiliných zastánců zůstala v Praze. Pokud chtěla Drahomíra zabránit podřízení se Čech nově vznikající říši pod vedením Liudolfingů, musela Ludmilu zavraždit. Neučinila tak ona osobně, ale její dva družiníci Tuna a Gomon. Ti jednali z Drahomířina rozkazu. 15. září 921 se s nevelkou družinou bojovníků dostavili na Tetín. Předstíraje běžné vojenské posláni, byli bez podezření vpuštěni do hradu. Samotný Ludmilin dvorec byl oddělen dřevěnou palisádou a Tuna s Gomonem byli ubytováni jinde na hradě. O první hodině noční (hodinu po západu slunce) se vydali vykonat rozkaz a Ludmilu pruhem látky uškrtili. Tuna, Gomon a jejich bojovníci ihned utekli z Tetína a více o nich není slyšet. Ludmilino tělo bylo ve spěchu zahrabáno „pode zdí hradní“.

KDO BYLI TUNA A GOMON A PROČ BYLA LUDMILA UŠKRCENA?

Nejprve si řekněme něco o Ludmilých vrazích. Jejich jména jsou evidentně severského původu, s největší pravděpodobností se jedná o dvojici bojovníkům přišedších do Čech po obchodní cestě vedoucí z arabského chalífátu na Pyrenejském poloostrově na Kyjevskou Rus a dále na východ. O přítomnosti Varjagů na Rusi se snad není nutno rozepisovat. Dodejme jen, že bylo běžnou praxí, že se zruční bojovníci nechávali najmout do družin ve státech poměrně vzdálených zemi jejich původu. Jazykový problém zde nebyl - slovanské jazyky nebyly na začátku 10. století ještě příliš diferencované, Slované jednotlivých větví si rozuměli. Jestliže Tuna a Gomon pocházeli z Rusi, museli ovládat Slovanskou Řeč, poněvadž Normané byli jen částí tamní státní elity a postupně asimilovali jak jazykově tak kulturně. Více otázek však vyvolává způsob Ludmiliny smrti. Ponechme stranou hagiografické schéma, že mučedník musel pro víru prolít krev, aby se stal světcem. Tato argumentace pak činí z Tuny a Gomona ještě větší padouchy, protože vlastně bránili Ludmile, aby se stala svatou. Podobným hagiografickým schématem je i Ludmilina prosba o stětí. Ludmilini vrazi pochopitelně nemohli tušit zda se po smrti stane svatou, či ne. Věděli však, že Ludmila je vdovou. A zde je dobré podívat se zpět na Rus. Z Rusi máme doklady o upalování vdov po manželi. Tento rituál byl popsán arabským kupcem a cestovatelem Ibn Fadlánem¹⁰. Popisoval rituál, kdy vdova, či mužova žena, která o sobě říkala, že byla jeho nejmilejší, dobrovolně přijala smrt uškrcením. Její tělo bylo pak spáleno společně s mužovým. Tuna s Gomonem nemuseli vědět, že zabíjejí ženu, která má ambice stát se sveticí, věděli ale jak naložit s vdovou, která má zemřít.

STRUČNĚ NA ZÁVĚR

Tento text si rozhodně nečiní žádné ambice být vyčerpávající studií, spíše jsem se snažil stručně nastínit osudy raně přemyslovského státu bytostně spjaté s osudy jeho zakladatelů. Nástin je to opravdu stručný, ale doufám, že i použitelný, hlavně jako rozcestník k literatuře k nejstarším českým dějinám.

POZNÁMKY

1. K problematice Keltů obecněji: J. A. Mauduit, Keltové, Praha 1979.
2. Nejdůležitější legendy podává v českém překladu sborník Nejstarší legendy přemyslovských Čech, uspořádal Oldřich Králík, Praha 1969.
3. K problematice Slovanů obecněji viz. M. Beranová, Slované, Praha 1988.
4. Komplexně pojaté dějiny Velké Moravy do roku 863 podává D. Třeštík, Vznik Velké Moravy, Praha 2002.
5. Obsáhlý výčet pramenů jakož i literatury k nejstarším českým dějinám podává R. Turek, Čechy na úsvitě dějin, Praha 1963.
6. Nejstarší legendy... pod názvem Utrpení mučednice Ludmily.
7. Obsáhlé zpracování filiačních vztahů nejstarších legend lze nalézt u D. Třeštíka, Počátky Přemyslovců, Praha 2003, k tomu srovnej: týž, Vznik ...
8. Paleoantropologické výzkumy vedl E. Vlček, k tomu srovnej D. Třeštík, Nejstarší Přemyslovci ve světle paleoantropologického bádání, ČSČH 31, 1983, s. 233 - 255.
9. Dobré zpracování převážně archeologického materiálu přináší N. Profantová - M. Profant, Encyklopedie slovanských bohů a mýtů, Praha 2002; k problematice střetu „pohanství“ a křesťanství se vyjadřuje počáteční esej.
10. Všechny prameny týkající se Velké Moravy, tedy i Ibn Fadlána přináší v českém překladu L. E. Havlík, Kronika o Velké Moravě, Brno 1992.

SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY:

BRONDSTED, Johannes: *Vikingové: Sága tří staletí*, Praha 1967.
DAWSON, Christopher: *Zrození Evropy: Úvod do dějin evropské jednoty*, Praha 1994.
GUREVIČ, Aron J., *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.
HAVLÍK, Lubomír E.: *Kronika o Velké Moravě*, Brno 1992.
Kosmova kronika česká, Praha 1972.
LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991.
LE GOFF, Jacques - SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*, Praha 2002.
Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Praha 1969.
PEKAŘ, Josef: *O smyslu českých dějin*, Praha 1990.
PROFANTOVÁ, Naďa - PROFANT, Martin: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2002.
SMETÁNKA, Zdeněk: *Archeologické etudy*, Praha 2003.
SMETÁNKA, Zdeněk: *Hledání zmizelého věku*, Praha 1987.
TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 2003.
TŘEŠTÍK, Dušan: *Vznik Velké Moravy*, Praha 2002.
TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova Kronika*, Praha 1968.
TUREK, Rudolf: *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 1963.
Václav Hájek z Libočan *Kronika Česká*, Praha 1981.

Napište